

BALSIŲ ASIMILIACIJOS YPATUMAI AKMENĖS ŠNEKTOJE

Lina MURINIENĖ

§ 1. Gerai žinoma, jog daliai šiaurės žemaičių būdinga *i / e, u / o* kaita negalūniniuose skiemenyse. Prieš siauruosius balsius tariami *i, u, o* prieš plačiuosius – *e, o* balsiai. Vienas pirmųjų šį reiškinį pastebėjo ir aprašė Jonas Jablonskis. 1896 metais etnografijos žurnale „Živaja starina“ buvo paskelbta recenzija (Jablonski, 1896, 123–130), iš kurios matyti, kad pagrindiniai balsių asimiliacijos dėsniai jam buvo visiškai aiškūs (plačiau apie tai žr. Girdenis, Pirockinas, 1977, 33; 1978, 21). Galima manyti, kad su Jablonskio dialektologiniais darbais buvo susipažinę Jaunius ir Būga, nes „Živaja starina“ anuo metu buvo populiarus leidinys. Janis Endzelynas (žr. Endzelins, 1951, 94 ir lit.) apie alsėdiškiams būdingą *i / e, u / o, e / e* (ie) kaitą žinojo iš Kazimiero Būgos (1923, 374 t.). Pastarasis rėmėsi savo mokytoju Kazimieru Jauniumi, kuris buvo pastebėjęs, kad Raudėnų šnekoje minėtų balsių tarimas priklauso nuo siaurojo ilgojo „*ų*“ (i), pavyzdžiui, vns. vard. *sėgnis* (sėntis) – sėnis, *zchųjūlis* (žilits) – žilis „žilas žmogus“, *kuūmis* (kūrmis) – kūrmis; vns. gal. *sėgnų, zchųjūų, kuūmų* (sėnt, žilt, kūrmj), bet vns. kilm. *sėrne, zchule, kuūrne* (sėnr, žēlr, kūrme) (Javnis, 1898, 4 t.).

§ 2. Regresyvinė *i / e* ir *u / o* asimiliacija būdinga šiaurės žemaičiams (Skuodas, Mósėdis, Žarėnai ir toliau į rytus nuo minėtos linijos¹). Tai svarbiausia fonetinė ypatybė, skirianti telšiškius nuo kretingiškių² (Girdenis, Zinkevičius, 1966, 142; Zinkevičius, 1966, 14 ir 19 žml.; plg. Grinaveckis, 1991, 38).

Balsio *e* asimiliacija užima didesnę plotą negu *i / e, u / o*. Ji būdinga ne tik telšiškiams, bet ir daliai jų kaimynų³ (apie Kalnėlį, Plūngę, Užventį; žr. Zinkevičius, 1966, 56 ir 12 žml.). Birutė Rokaitė (1961, 149 t.) mini asimiliacijos plotą, kurio riba, prasidėjusi ties Kūlių I kaimu (prie Latvijos sienos), eina į vakarus nuo Mósėdžio, iš rytų aplenkia Šalantus, pietuose siekia Plūngę, Žarėnus, Pāvandenę. Izoglosa, nesiekdama Luokės, eina pro Raudėnus, Paplę, Klykoliaus. Lietuvių kalbos atlase (1982, 11 žml.) nurodoma, jog balsio *e* tarimas priklauso nuo tolimosnio skiemens net apie Zemytę, Įpiltį, Grūšliaukį, Darbėnus. Be to (žr. min. žml.), *e* asimiliacija (tiesa, nenuosekli) galimà ir apie Kálniškius, Karklėnus, Mižuikūs, Gárgždus, Rictavą. Juozas Pabrėža (1983, 173) pagrįstai priekaištauja, kad atlase nurodyti asimiliacijos plotai yra dirbtinai suvienodinti ir netiksliūs.

§ 3. Asimiliavęsis *e* žemaičių termėje tariamas dvejopai: *e* ir *ie*⁴. Apie Mósėdį, Sėdą, Alsėdžius, Tryškius yra *ie*, pvz.: *sėntis* – sėnis, *vaikėlīs* – vaikėlis, o labiau į šiaurę (Kūlai I, Ylakai, Skliaustė, Viečkšnial) linkstama tarti *e* (Rokaitė, 1961, 150 ir 153, plg. Zinkevičius, 1966, § 53 ir 12 žml.); min. žml. legendos kritiką žr. Grinaveckė, Senkus, 1972, 413 t.). Mažiekiškiai yra apibendrinę *e*, tačiau deminytyninėje prielagoje taria *ie*, pvz.: *sėntis* – sėnis, bet *vaikėlīs* – vaikėlis (Girdenis, 1962, 149; 1967, 176 t.). Pasak Zinkevičiaus (1966,

¹ Remenytė (1992, 4), tyrinėjusi Sedos apylinkes, patikslino asimiliacijos izofoną. Balsių *i / e, u / o* kaita negalūniniuose skiemenyse fiksuojama Vindeikiuose (Skuodo r.), Skirpsčiuose, Alsėdžiuose (Plūngės r.).

² Dėl regresyvaus aukštutinio pakilimo balsių ir minkštųjų priebalsių veikimo tam tikra asimiliacija (tikčiau sakant, į ją panaši akomodacija) pastebima net tipiškosse kretingiškių šnektose (Kuliuose, Budriuose, Darbėnuose) (Babickienė, 1991).

³ Kiek kitokio pobūdžio asimiliacija yra apie Kuršėnus, Šaukėnus, Kūrtuvėnus, Váiguavą. Čia *e* ne siaurėja, o išlieka trumpas (plačiau žr. Vitkauskas, 1963; 1975).

⁴ Balsis gali dvibalsėti tik tada, kai yra skiemenyje, turinčiame pagrindinį senovinį kirtį. Jeigu skiemuvo kirčiuojamas atitrauktiniu kirčiu, *e* niekada nevirsta dvibalsiu, pvz. *mėdis*, bet *žīs* (Atlasas, 1982, 27; plg. Remenytė, 1992, 5 ir 5 išn.).

57), riba tarp plotų, kuriuose $e > \varphi$ ir $e > te$, nėra griežta; plg. Rokaitė 1961, § 30, kur teigiama, jog dažnai tame pačiame plote, pavyzdžiui, apie Mósėdį, Klykóljus, esą galima girdėti ir φ , ir te . Pabrėžtina, kad Akmenės šnektose (prie kurios tyrimai, apl. Klykóljai), po asimiliacijos visais atvejais tariamas siaurėtas e (net deminyvinėje priesagoje *el*, pvz. *šaurėl's* – šniūrėlis „virvelė“⁵).

§ 4. Dialektologinėje literatūroje (Girdenis, 1962, 145 ir 149; Zinkevičius, 1966, 61; Grinaveckis, 1973, 178 t.; plg. Rokaitė, 1961, 150) akcentuojama, kad priešakinių balsių asimiliacija galima tik prieš m i n k š - t a j j i p r i e b a l s i j, pvz. *miglu* – miglų „išsiblaškęlių“ ir *mėglū* – miglų, *sėnūs* – senius ir *sėnūs* – senūs⁶. Minkštėje priebalsiai regresyviai veikia gretimus garsus: kinta balsių spektras ir artikuliacija (Girdenis, Kubiliūtė-Kliukienė, 1982; Kliukienė, 1986; 1992, § 82–92). Gerai žinoma, kad $V / - C$ ir $V / - \#$ pozicijoje visi balsiai ir dvibalsiai yra aukštesnio tembro $V / - C$ ir $V / - \#$ (Girdenis, 1967, § 176, plg. 1971, 24)⁷. Eksperimentiniais tyrimais nustatyta, jog priešakinės eilės vidutinio ir žemutinio pakilimo balsių alofonai $\varphi / - \check{C}$ ir $e / - C$, $e / - \check{C}$ ir $e / - C$, $e / - \check{C}$ ir $e / - C$ yra s k i r t i n g o s kokybės ir skirtingos artikuliacijos garsai. Vadinasi, balsių asimiliacijai pasiduoda tik minkštojo priebalsio paaukštintas φ (Kliukienė, 1992, § 92).

§ 5. Balsių *i*, u asimiliacija gali vykti prieš t, l, te ir u, uo (po minkštojo priebalsio) (Zinkevičius, 1966, 61; Grinaveckis, 1973, 178, plg. Rokaitė, 1961, 151 t.; Girdenis, 1962, 141; 1967, § 197), t. y. prieš visus siauruosius tarmės balsius, pvz.: vns. vard. *rūgl's* – ruglys, *kib's* – klibis „varnaiša“, vns. gal. *rūg', kib'*, bet vns. kilim. *rōgr', kēbr'*, vns. naud. *rōgōu, kēbōu*, vns. viet. *kinie* – klnė(je) „lizde“, dgs. kilim. *rūgū, kibū*, dgs. gal. *rūgūs, kibūs*, bet dgs. vard. *rōgē, kēbē*, dgs. naud. *rōgēm's, kēbēm's*, dgs. viet. *rūgūšē, kibūš'*, *sunīb* – šunybė, *stiprib* – stiprybė⁸, bet *stēprōs* – stiprūs, *palikēuos* „palikčiau“, bet *palēksō* „paliksiu“. Kirčio pobūdis šiam procesui neturi didelės reikšmės⁹: skiemu su *i*, u gali būti kirčiuotas pagrindiniu senoviniu arba atitraukiniu kirčiu, gali būti visai nekirčiuotas (žr. anksčiau pateiktus pavyzdžius).

§ 6. Nuo kirčio labiau priklauso balsio *e* asimiliacija (Rokaitė, 1961, 150 ir 153; Zinkevičius, 1966, § 53; Grinaveckis, 1973, 173); plg. atlasą (1982, 27 ir 11 žml.). Balsis *e* dėsningai siaurinamas senuoju kirčiu kirčiuotame skiemenyje tiesiogiai prieš siauruosius *t, u*, pvz.: *mėd's* – mēdis (Kūlai I), *mēd's* – mēdis (Sėdā), *kīēl* – kēlij „kelia“ (Mósėdis), *pamēst* – pamėsi (Trýškiai), *puodēl's* – puodėlis (Mósėdis), *darbēl's* – darbēlis (Klykóljai), *sēnu* – sēnių (Kūlai I), *sēnu* – sēnių (Sėdā), *lentēlu* – lentėlių (Mósėdis)¹⁰.

Jeigu *e* gauna atitraukinį kirtį, jis paprastai nėra asimiliuojamas, pvz.: *kēlus* – kėlius, *lēpšūs* – lepšius, *kēlu* – kėlių, *gēnū* – genių¹¹ (Zinkevičius, 1966, 57, plg. Rokaitė, 1961, 150 t., Girdenis, 1967, 176). Tirkšliuose ir Viečkšniuose prieš trumpą galinę *e* asimiliacija dėsninga, bet prieš ilgąją gali būti tik tada, kai balsis *e* yra skiemenyje, turinčiame pagrindinį senovinį kirtį *mēžūs'* „medžiuose“, bet *ēžūsē* „ėžiuose“ (Girdenis, 1962, 148).

Ypač retai balsis *e* siaurėja prieš *te* ir *uo* (plg. § 5). Rokaitė (1961, 150 t.) nurodo tik keletą pavyzdžių iš Kūlų I, Židkų, Viečkšnių (*mēdte* – mēdė(je), *sēnte* „sēnėje“). Tirkšliškų šnektose¹² prieš šiuos garsus balsis *e* gali siaurėti tik tuo atveju, jeigu jis yra pirmasis dvigarsių sandas, plg. *mēdte*, bet *kēlniems* (Girdenis, 1962, 148 t.).

⁵ Plačiau apie *e* deminyvinėje priesagoje *el* žr. § 11.

⁶ Užpakalinių balsių *u / o* kaita galima ir prieš minkštąjį, ir prieš kietąjį priebalsį, pvz.: *kūškis* – kūškis „pluoštėlis; saują (plaukų, šiaudų ir t. t.)“, *kūškis* – kūškio ir *rūkslā* – rusklā „raukšlė“, *rūkslu* – rūkslų (Girdenis, 1962, 145 ir 9 išn.; plg. 1967, 174).

⁷ Net tokios formos kaip *mā(ta)* – mātō ir *mā(te)* – mātē po haplologijos žemaičių aiškiai skiriamos iš pirmojo skiemens balsio *a* tembro (Girdenis, 1995, 70).

⁸ Apie žodžio galo *t* šiose formose žr. § 19.

⁹ Tačiau taip būna ne visada. Pavyzdžiui, Plätelių šnektose regresyvinė balsių asimiliacija nevyksta, jeigu *e* yra skiemenyje, kirčiuotame pagrindiniu senoviniu kirčiu, tačiau ji gana reguliari, jeigu skiemu kirčiuojamas atitraukiniu kirčiu, pvz.: *rēšp* – rīšu „rišiu“: *rēšt* – rīši, bet *rēšp* – rīši: *rīši* – rīši (Remenytė, 1992, 5).

¹⁰ Pavyzdžiai imti iš Rokaitės (1961, 150) straipsnio.

¹¹ Remenytės (1992, 5) nurodyti pavyzdžiai iš Sėdōs, Renāvo, Žemalčių Kalvarijos.

¹² Girdenio (1981) sudarytoje hierarchinėje šiaurės žemaičių tarmės klasifikacijoje Akmenės ir Tirkšlių šnektos priklauso rytinei telšiškių grupei. Iš esmės jos skiriasi tik vienu požymiu – bendrinės kalbos garsų φ , \check{c} vartojimu. Todėl šiame straipsnyje Akmenės šnektą daugiausiai lyginama su jai artimiausiais tirkšliškiais.

§ 7. Akmenės šnekta¹³ būdingi visi minėtieji asimiliacijos atvejai. Balsis *e* visada siaurinamas skiemenyje, turinčiame pagrindinį senovinį kirtį:

a) prieš trumpuosius *i*, *u*, pvz.: *mėd'is* – mėdis, *mėd'i* – mėdij, *trėt'i* – trėtij „trečiaj“, *dėk'iu* – dėkių „apklotų“, *apmėsi* – apmėsi, *vėši* – vėši, *tumsėsn'is* – tamsėsnis, *jaunėš'iu* – jaunėšnių;

b) prieš ilguosius *i*, *u*, pvz.: *nėš'is* – nėšys „nėšiesi“, *mėž'ius* „medžiuose“, *pėč'ius* „pėčiuose“;

c) prieš *in*, *im*, pvz.: *krėt'ingà* – Krėtinga, *krėt'inguo* – Krėtingo(je), *dėš'im'i* – dėšimtj, *šnėk'inti* – šnėkinti, *tėk'inti* – tėkinti, *nutėk'insām* – nutėkinsame, *nusidėg'ins* – nusidėgins;

d) prieš *ie*, pvz.: *akmėn'ie* – Akmėnė(je), *kišėn'ie* – kišenė(je), *žėm'ten* – žėmėn, *kėp'tem* – kėpėm, *vėd'tem* – vėdėm, *sėk'ties* – sėkės, *vėž'ies* – vėžės.

§ 8. Asimiliacija vyksta be išimčių ir tada, kai skiemu su balsiu *e* turi atitrauktinį kirtį:

a) prieš trumpuosius *i*, *u*, pvz.: *mėž'ius* – medžiūs, *svėč'ius* – svečiūs, *šėš'ius* – šešiūs, *trėj'ūs* – trejūs, *vėr'i* – verl, *mėt'i* – metl, *ėsi* – esl, *nėsi* – nesl. Balsis gali asimiliuotis ir prieš negalūninius *i*, *u*, pvz. *mėč'ukūs* – mečiukūs;

b) prieš ilguosius *i*, *u*, pvz.: *ėž'ū* – ežių, *kėl'ū* – kelių, *rėj'ū* – rejų „jaujų“, *pėč'ū* – pečių, *šėš'ū* – šešių, *kėl'ūsė* „keliuose“, *trėt'is'is* – tretjysis, *sėpt'ini* – septynl, *dėv'ini* – devynl, *sėpt'iniū* – septynių, *dėv'iniū* – devynių;

c) prieš *in*, pvz.: *sėpt'intūs* – septintūs, *dėv'intūs* – devintūs;

d) prieš *ie*, pvz.: *tėb'ter* – tebėr, *nėb'ter* – nebėr¹⁴;

e) prieš *uo*, pvz.: *rėj'uo* – rejo(jė) „jaujose“, *trėč'uo* – trečio(jė), *rėj'uos't* – rejosė „jaujose“, *šėš'uos't* – šešiosė.

§ 9. Dvibalsio *ei*¹⁵ pirmojo sando asimiliacija vyksta pagal tuos pačius dėsnius:

a) *pėil'is* – pelis, *karėtv'is* – kareivis, *tėis'u* – teisių „teisių“, *sėil'u* – sėilių, *lėidi* – léidi, *lėis'i* – léisi, *ėis'i* – eisi, *nėis'i* – neisi, *lėid'is* – léidys „leidiesi“, *maž'ėik'ius* „Mažeikiuose“, *sėil'ies* – sėilėse, *krėp'ties* „kreipėsi“;

b) *ėini* – einl, *karėiv'ius* – kareiviūs¹⁶, *pėil'ius* – peiliūs, *pėil'ukūs* – peiliukūs, *ėil'ie* – eilė, *ėil'ies* – eilės, *ėil'ū* – eilių.

Užfiksuoja *ei > ij* ir *ei > iĳ > i* atveju, pvz. *riĳklej'r* ir *riĳkėj'r* – reikėjo.

§ 10. Mišrinių dvigarsių *el*, *er* pirmųjų sandų asimiliacijos pavyzdžiai:

a) pagrindiniu kirčiu kirčiuotuose skiemenyse: *vėr's'is* – veršis, *vėr's'i* – veřšj, *vėr's'iu* – veřšjū, *kėl'iu* – kėlių, *pėl'iu* – pėlkių, *pėl'kie* – pėlkė(je), *pėl'kies'r* – pėlkėse, *vėl'ius* –

¹³ Akmenės šnekta priklauso rytiniams telšiškiams. Pagrindiniai punktai: Akmėnė, Kivyliai, Klykoliai, Vegėriai, Alkiškiai, Sablūsčiai, Paplė. Šiame straipsnyje remiamasi 1970–1978 m. Alekso Girdenio surinktais tektais ir 1993–1995 m. dialektologinėse ekspedicijose užrašyta ir iššifruota tarmine medžiaga. Naudojami Eugenijos Šiurkutės-Čekanauskienės (1968) diplominiu darbu apie Klykolių šnektą.

¹⁴ Kelisyyk Akmenėje ir Vegeriuose pasitaikė išgirsti vns. kilm. *ėgl'ies* – eglės.

¹⁵ Akmenės šnekoje (kaip ir daugelyje žemaitių šnektų) kamieno *ei* kai kuriuose žodžiuose gali būti vienbalsinamas (*svėks* – svelkas, *rėk* – rėlka „reikia“). Todėl norėtjsi patikslinti atlaso (1982, 60 žml.) informaciją, kur minėtjose šnekoje gali būti vienbalsinamas tik tvirtapradis *ėi* (žr. to paties žemėlapio nuorodas). Būtent tvirtapradžio *ėi* vėrtimo į *ė* nepastebėta.

¹⁶ Kartais kirtis atitraukiamas ne į žodžio pradžią, o į ilgą priešpaskutinį skiemenį.

velnius, *tėlšūs* – Tėlšius, *kėlš* – kėlš, *šėrs* – šėrsi, *gėrs* – gėrsi, *kėlšis* – kėlšys „kėlsiesi“, *šėrsis* – šėrsys „šėrsiesi“;

b) atitrauktinio kirčiu kirkčiuotuose skiemenyse: *kėrtfė* – kertė, *kėpčū* – kerčių, *kėrtfės* – kertėsė, *nėrtiñū* – nertinių, *vėlñū* – velnių, *tėlšū* – Tėlšių, *tėlšūs* – Tėlšiuosė, *tėlpi* – telpi, *sėrgi* – sergi¹⁷.

§ 11. Deminutyvinės priesagos *el* asimiliavęsis balsis, kaip jau buvo teigta (žr. § 3), siaurinamas – dėsningai tariamas *e* (plg. Šiurkutė-Čekanauskienė, 1968, 24). Ši ypatybė būdinga mažiekiškių siaurės rytų kampui apie Leckāvā, Lažūvā, Ūrvikius, Viekšnius (Girdenis, 1967, 177; 1983, 21). Toliau pateikiama *wakarėlš* – vakarėlis¹⁸ paradigma:

Vienaskaita	Daugiskaita
V. <i>wakarėlš</i>	<i>wakarėlė</i>
K. <i>wakarėlš</i>	<i>wakarėlū</i>
N. <i>wakarėlšū</i> / <i>wakarėlšū</i> ¹⁹	<i>wakarėlėms</i>
G. <i>wakarėlš</i>	<i>wakarėliš</i>
Įn. <i>wakarėlš</i> / <i>wakarėlš</i>	<i>wakarėlės</i>
Vt. <i>wakarėlš</i>	<i>wakarėliš</i>
Š. <i>vātkeļi</i>	<i>vātkelė</i>

Vienaskaitos naudininke ir įnagininke priesagos balsis prieš minkštąjį priebalsį gali susiaurėti (plačiau apie tai žr. § 16).

§ 12. Manoma, kad Akmenės šnekoje nesą mišriųjų dvigarsių *en*, *em* asimiliacijos (Zinkevičius, 1966, 513 ir 68 žml.)²⁰. 1993–1995 metų dialektologinėse ekspedicijose Akmenės apylinkėse buvo užrašyta keletas pavyzdžių: *papīñū* – papėncių, *pīñū* – penkių, *pīñūs* – penkiūs, *pīñūolek* – penkiólika, plg. *pėpke* – penkđ, *pėpkės* – penkiaís; *līntinūo* – lentyno(je), plg. *lėntə* – lentą; *kīntiet* – kentėti, plg. *kēnt* „keñčia“; *līñkaiñū* – lenktyniāvó, plg. *lėpke* – leñkė, *pāvīñš* – Pāvėntį, *pāvīñtė* – Pāvėntė(jė), plg. *vėntə* – Ventą, *mīñšūs* – Menčiūs, *mīñčū* – Menčię, *pakīmpīñū* – Pakėmpinių, *pakīmpīñūs* „Pakempiniuose“, plg. *mėñčė* – Menčiai, *mėñčėms* – Menčiámis (be to, žr. Šiurkutės-Čekanauskienės (1968, 49) Klykoliuose užfiksuotus *em* > *in* atvejus ir atlase (1982, 87) nurodytus asimiliacijos pavyzdžius iš Gėpaičių ir Sablāškių). Dvigarsių *em*, *en* pirmieji sandai dėsningai siaurėja tokiose formose, kaip *gl.vėñs* – gyvėñsi²¹, *susėñs* – susėñsi; plg. *gl.vėñs* – gyvėñsu, *susėñs* – susėñsu.

§ 13. Balsių asimiliacija neliečia *ou*, *e* – bk ą, ę. Rokaitė (1961, § 31) teigia, kad didesnėje ploto dalyje, kur *ou* – bk ą (apie Mósėdį, Kulūs I, Viekšnius), taip ir sakoma: *žpūs* – žąšys, *kpūsnis* – kąšnis. Pabrėžtina, kad gretimoje tirkšliškių šnekoje *o*, *e* – bk

¹⁷ Pasitaikė išgirsti net *tr<er<er* (*kiri* „kerti“).

¹⁸ Tiriamaojoje šnekoje gana dažnai tariamas abilūpinis *w*.

¹⁹ Gali būti tariama *wakarėlūy*. Plačiau apie tai žr. § 19.

²⁰ Rytinėje mažiekiškių dalyje (Lažūvos, Viekšnių apylinkėse) tarminiai *en*, *em* (ir *on*, *om*) prieš aukštutinio pakilimo balsius išlieka nepakitę (Girdenis, 1967, 175).

²¹ Pastebėta, kad akmeniškiai ne visada sutrumpina prieškirtinius ilguosius balsius.

ą, ę²² yra veikiami asimiliacijos, pvz.: *žōslas* – žąslas ir *žūslu* – žąslų (Girdenis, 1962, 143), o rytinei mažeiškių pusei (apie Laižuvą, Viekšnius) minėtų ilgųjų balsių asimiliacija nebūdinga (Girdenis, 1967, 175). Vis dėlto Akmenėje užrašyta keletas pavyzdžių: *žūsū* – žąsų, *žūsims* – žąslms, dgs. gal. *žūsīs* – žąsls, bet vns. vard. *žōsusēs* – žąsls ir *žōpusi* – žąši, *žōsusis* – žąsysis, *nūgrēžiu* – nūgrėži, bet *nūgrēžiu* – nūgrėžiu²³.

Dvibalsių *ou*, *ei* – bk uo, ie asimiliacija nuoseklumu nepasizymi. Tai nėra išskirtinė akmeniškųjų ypatybė: *ou*, *ei* asimiliacija gana komplikuoata net centrinėse šiaurės žemaičių šnekose apie Sėdą, Barstýčius, Plinkšes, Renāvą, Žemaičių Kalvariją (Remenytė, 1992, 4 ir 81). Šių dvibalsių asimiliacija nenuosekli ir gretimoje Tirkšlių šnekoje (Girdenis, 1962, 144)²⁴.

Šiaurrytinėje akmeniškųjų dalyje *ou*, *ei* siaurėja labai retai. Daugiausiai pavyzdžių užrašyta šnekos pietvakariuose (Kálníškių, Paplės apylinkėse): *spōnguyū* – spanguolių, bet *spōngōuls* – spaungolės, *aštuyniū* – aštuonnių, *jūykū* – juokų, *jūydu* – juodų, *jūydaris* – juokdaris, *uoginā* – uogynai, *dūybī* – duobė, *aštuynūolek* – aštuoniolėka, *jūykies* – juokės; *mižū* – miežių, *kvijū* – kviečių, *miļū* – mielių, *vijšnūs* – „Viekšniuose“, *mižinis* – miežinis, *rijsutinis* – riešutinis, *žijimins* – žieminis.

Gali būti pasakoma: *mižēns* – miežinė, *kvijēns* – kvietinė, *mižēnē* – miežiniai²⁴, *žijimēnē* – žiemniai, *pījōpu* – piemuō, *duybēks* – duobikė, *sviļšau* – šviesiau. Užrašyti keli *ei* > *ij* > *i* (i) atvejai: *suiskūots* – suieškóti, *išmi.gūojā* – išmiegójai. Čia, žinoma, turime ne balsių asimiliaciją, o bendresnę tendenciją prieškirntiniuose skiemenyse siaurinti vidutinio pakilimo balsius.

§ 14. Nekirčiuotame skiemenyje balsis *e* taip pat regresyviai veikiamas siaurųjų balsių²⁵, pavyzdžiui:

a) *sekmīn* – sekmėnų, *beržinēls* – beržynėlis, *velīks* – Velýkos, *kepīk*²⁶ – kepyklā, *baisēnībi* – baisenybė, *kumētini* – kumetynė, *šēiminā* – šeimyna, *sēhūns* – seniūnas, *vēgērūs*²⁷ – „Vegeriuose“;

b) *kērīens* – Kerienė, *nedīels* – nedėlia „savaitė“, *kērībels* – kerėblos „kerėplos“, *ižgerīels* – išgerėjas, *medīnēs*²⁸ – medinėse, *perīets* – perėti, *sugēbīej*²⁹ – sugėbėjo, *kvēpies* – kvėpės, *reikēs* – reikės, *trēčioj*³⁰ – trečioji, *nuseilūojā* – nuseilūojau, *dēgūs*³¹ – degiōsu „degiōsu“, *dēgūs*³² – degiōsi, *dēgūs* – degiōsi, *medīngi* – medingi, *meilīngā* – meilingai, *tetsīngā* – teisingai, *gesīnt* – gesinti.

§ 15. Pokirtinis *e* paprastai išlieka nepakitęs, bet tai nekliduo asimiliuotis prieš jį esančiam balsiui, plg. *didelis* – didelis, bet *dēdels* – dīdelio (Girdenis, 1967, 177). Tirtimojoje šnekoje šiuo požiūriu nuoseklumo nėra. Pietvakarinėje akmeniškųjų puseje apie

²² Būtent pagal *e*, *ę* arba *ei*, *ou* tarimą Girdenis (1967, § 3) yra nurodęs pietinę ir rytinę mažeiškių ribą: į rytus nuo Laižuvos, Daubiškių, Dauglių vietoj mažeiškių *žōsēs* – žąsls, *skēs* – skėsta tariama *žōsusēs*, *skēst*.

²³ Minėtų dvibalsių asimiliaciją gali komplikuoti tai, kad susiaurėjusius *uy*, *ij* nepatogu tarti (min. veik., 144).

²⁴ Pavyzdžiai iš Paplės apylinkių, kur prieš šalutinį nukeltinį kirtį skiemens balsis gali paigėti.

²⁵ Tai labai savitas ir retas reiškinys, visiškai nebūdingas gretimai Tirkšlių šnektai, plg. *peīnks* (*vīrs*) – peltngas (vyras) (Girdenis, 1962, 148).

²⁶ Apie siaurąjį uždaraį žr. § 20 ir ypač 33 išnašą.

Paplė, Kálmíškius išlaikytas autentiškas pokirtinio e tarimas, t. y. balsis nesiaurėja (*didelis*). Pačioje Akmenėje tariama įvairiai: *didelis, didelū* ir *didelis, didelū*. Šiaurrytinėje šnekos dalyje apie Altkiškius, Kivylius, Klykólíus, Vegeriūs pokirtinio e siaurėjimas nuoseklus – vyrauja *ę* (pasitaiko e > *ę* > i atvejų, pavyzdžiui: vns. vard. *didilis*, vns. gal. *didilī*, dgs. kilm. *didilū* ir net dgs. vard. *didilī*).

Niekada nekirciuojamose priesagose *ę* visiškai reguliarius, pavyzdžiui: *krėkėnā* – krėkėna, *sīlėnā* – sėlėna, *karūomėnē* – karūomenė, *ōudėgā* – uodegā, bet vns. gal. *ōudakga* (plg. 30 išn.), *kōpētā* – kùpeta, *lūōpētā* – lopeta, *vālgisėnā* – vālgysena, *āuksėnā* – āuksena²⁷, *mīnėnē* – mėnesio, *šėpėnē* „šėpečio“, *šīpėnē* – „šiferio“, *āudeklē* – āudeklo, *kėpėnē* – kėpenos „kepenys“, *lōpėnē* – lūpenos, *pėlėnā* – pelenai, *sōntėklē* – Santekliai, *ėglesė* – Eglesiai, *mūōkėstē* – mōkėstei „mokesčiai“, *pūōtėrē* – pōteriai. Priebalsinių kamienų daiktavardžiuose tariamas *ę* arba *i*, pavyzdžiui: vns. kilm. *dūktėrēis* – dukteris, *sėserēis* – seseris, vns. naud. *rūdeñū / rūdīñū*, *pėimeñū / pėimiñū*, *lėimeñū / lėimiñū*; vns. gal. *ākmėnē*, *rūdinī*, *pėimīnī*, *lėimīnī*, *ūndinī*. Siaurasis *ę* apibendrintas nekirciuojamose sudurtinių žodžių šaknyse, pvz.: *gārvežė* – garvežio, *šėinvežė* – šiėnvežio, *kārmėčė* – kařmečio, *dōņkėpė* – dōnkepio „duonkepio“, *ūkvėžė* – ūkvėžio, *gėlškelė* – gelžkelio, *rītmėčė* – rytmečio, *darbūomėčė* – darbōmečio, ir būt. k. l. 3 a., pavyzdžiui: *pagėlbėjė* – pagėlbėjo, *pātepė* – pātepė, *pātepē* – pātepei, *nėkepė* – nėkepė, *nėkepē* – nėkepei, *āpvėdė* – āpvėdė, *sūtėmė* – sūtėmė, *īšmėtė* – īšmėtė. Tai reguliari nekirciuotų balsių *ę* / *e* neutralizacija – kitur žemaičiuose ji nuosekli tik niekada nekirciuojamose morfemose (plg. Girdenis, 1975, 24 t.).

§ 16. Viena savičiausių Akmenės šnekos ypatybių – balsis *e* siaurėja prieš *š*, *ž*, *ķ*, *g*, pvz.: *šėšė* – šeši, *švėžienē* – švežienė, *vežėms* – vežimas, *sekėms* – sekimas, *uždegėms* – uždeglimas, *išeigėnē* – išeiginiai, *nėnėšē* – nėnėšė, *pārvežē* – pārvežė, *pāseķē* – pāseķė, *pādegė* – pādegė, *pākreķtē* – pākreķtė, ir net prieš kietuosius *š*, *ž*, pvz.: *pārvežē* – pārveža, *nūnėšē* – nūnėša. Pastebėta, kad e tarimas gali priklausyti nuo jotinio minkštumo priebalsio, pvz.: *šėñōks* – seniūkas, *krėpšōu* / *krėpšūu* „krepišiai“, *gėñū / gėñūu* „geniui“, *pėilōu* / *pėilūu* „peiliui“ (plačiau apie *ou* > *uu* žr. § 19), *keļōķ* – keliūka, *keļāu* – kepiāu – vedžiāu – nėmėčāu – nėmėčāu, *grėičāu* – greičiāu, *vėlñōks* – velniūkas, *beržōķā* – beržiūkai, *veřšōķā* – veršiūkai (Girdenis, 1994a, 41, plg. Šturkutė-Čekanauskienė, 1968, 57). Užrašyta pavyzdžių, kuriuose e siauramas gali būti siejamas su priešakinės eilės balsiams būdinga artikuliacija, pvz.: *akmėnėškē* – akmėniškiai, *senėjē* – seniejai „senieji“, *dvejē* – dveji, *šėmē* – šiamė, *mėpķtē* – merkti, *karėtvėnē* – kareivinė, *pārteķtē* – pārtėkti „pertekti“, (plg. § 14 pateiktus nekirciuotų skiemenų e pavyzdžius). Tai primena latvių kalbos balsių asimiliaciją: *vėcs*, *vėcums* *vecis*, *vecene* (Endzelins, 1951, 94; Rudzite, 1993, § 111–115). Siaurasis *ę* tariamas, kai po jo einančiame skiemenyje yra (ar seniau yra buvęs) *i*, *i*, *ę*, *ę*, *ie*, *ei* arba jotinio minkštumo priebalsis, uždarasis e – kai gretimame skiemenyje yra (ar seniau yra buvęs) *e*, *e*, *a*, *a*, *u*, *u*,

²⁷ Šios priesagos vediniai Akmenės šnekoje, kaip ir visame palatvijoje, ypač dažni (plg. Jonaitytė, 1967, 174).

uo, ai, au (jeigu prieš šiuos garsus nėra minkštojo priebalsio²⁸). Aptartasis asimiliacijos modelis labiau būdingas šalia Latvijos esantiems Vegėriams, Klykoliams, Kivyliams ir Alkiškiams²⁹. Tačiau ši ypatybė fakultatyviai pasitaiko visoje Akmenės šnektoje – net Paplėję gali būti tariama: *nūnešau* ~ *nūnešiau*, *parsėvežau* ~ *parsivežiau*, *apsėmečau* ~ *apsmečiau*, kita vertus, lemiamas veiksnys čia gali būti nekirčiuota e padėtis. Latvijų kalba yra paveikusi akmeniškųjų šnektos vokalizmą, tačiau balsių asimiliacijos priklausymas nuo tolimesnio skiemens priešakinės artikuliacijos probleminis dalykas, reikalaujantis statistinių tyrimų.

§ 17. Balsiai gali būti asimiliuojami pagal bet kurią ypatybę: atvirumą, liežuvio pakilimo laipsnį ir t.t. (Clemons, Sezer, 1982, 217). Bet kuris balsis gali prisiderinti prie kitam balsiui būdingos artikuliacijos. Bene labiausiai supanašėjantys garsai tiriamojoje šnektoje yra e ir ė. Pavyzdžiui, ė gali būti po e ir, atvirksčiai, e gali būti po ė – abiem atvejais dažniausiai tariami e ė balsiai. Tai savotiškas „dėsnis“, kurį galėtų iliustruoti tokia schema:

a) e ir ė → e ė, pvz.: *medēns* → *medēns*, *šēsē* → *šēsē*, *sēnē* → *sēnē*, *sēnesnē* → *sēnesnē*;

b) ė ir e → e ė, pvz.: *mēnesēnē* → *mēnesēnē*, *mēnesēinā* → *mēnesēinā*, *sēmēnēs* → *sēmēnēs*, *dēdēlō* → *dēdēlō*.

„Dėsnis“ galioja beveik be išimčių. Visa paradigma, turinti bent vieną formą su siauroju e, dažniausiai suvienodinama pastarojo naudai³⁰, pavyzdžiui (*medinis* ~ *medinis*):

Vienaskaita	Daugiskaita
V. <i>medin's</i>	<i>medēnē</i> / <i>medēnē</i>
K. <i>medēns</i> / <i>medēns</i>	<i>medīn*</i>
N. <i>medēnōu</i> / <i>medēnōu</i>	<i>medēnēms</i> / <i>medēnēms</i>
G. <i>medin'</i>	<i>mēdīnūs</i>
Īn. <i>mēdēnō</i> / <i>mēdēnō</i>	<i>medēnēs</i> / <i>medēnēs</i>
Vt. <i>medīnē</i> ³¹	<i>mēdīnūs*</i>

Autentiškos, be abejo, yra pirmosios vienaskaitos kilmininko, naudininko, įnagininko, vietininko ir daugiskaitos vardininko, naudininko ir įnagininko lytys. Ant-

²⁸ Priebalsiai š, ž, č, š taip pat laikomi minkštaisiais. Latvijų kalbos tarnėse yra užfiksuota š, ž, č, š relikty (Endzelins, 1951, § 92b).

²⁹ XIX a. pabaigoje Alkiškiuose gyveno labai daug latvių. Tai buvo viena didžiausių Kauno gubernijos Šiaulių liuteronų parapijos filijų (Bielenstein, 1892, 4 t.).

³⁰ Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad galima kalbėti apie bendrą e siaurėjimo tendenciją. Bet pasakytina, jog minėtas balsis Akmenės šnektoje po k ė š ž j prieš kietąjį priebalsį dėsningai plėtėja beveik iki supriešakėjusio a, pvz.: *kēpalēlīs* – kepalėlis, *kēlnō* – kelnó(ja), *kēravūos* – keravós „saugos“, *skērsōu* – skersuó „skersai“, *gēgozēns* – gegužinė, *gēltions* – geltónas, *šēškas* – šėškas, *šēp* – šialp, *žēms* – žėmas, *jēm* – jėma „ima“ (plg. Šiurkutės-Cėkanauskienės (1968, 58) pateiktus pavyzdžius). Šis reiškinys aprašytas jau Kazimiero Jauniaus gramatikoje (Javnis, 1908–1916, 40). Pasak Girdenio (1967, 138, 2 išn.), po minėtų priebalsių (ir č, š?) mažeikiškių šnektoje e tariamas beveik kaip „zanavykų“ e. Akmeniškiai atvirąjį balsį kartais pavartoja ir po kitų priebalsių: *sēns* – sėnas, *tēk* – tėka, *dēg* – dėga, *šnēk* – šnėka, *tēk* – lėka „lečia“, *lvēr* – lvera „lveria“.

³¹ Šiuo metu tiriamojoje šnektoje dažnesnė aukštaitiška vns. viet. forma *medēnem*.

rieki minėtų linksnių variantai yra *e e* „dėsni“, kuris itin akivaizdus apie Aikiškius, Kivyliūs, Klýkoliaus, Vegeriūs, įtakos rezultatas. Šiose apylinkėse gali būti tariama: dgs. vard. *mestĕlĕ* ~ miestĕliai, dgs. naud. *mestĕlĕms*, dgs. įn. *mestĕlĕs*, dgs. vard. *šĕpetĕ* „šepetiai“, *pĕlĕnā* ~ pelena, *šĕsĕris* ~ sĕsĕrys (plg. § 15 pateiktus pavyzdžius).

§ 18. Visi šiaurės žemaičiai žodžio gale išlaiko *e*, *i* ir *o*, *o* opoziciją: vns. vard. *āvĕs* ≠ dgs. gal. *āvis*, dgs. kilm. *vīrv* ≠ vns. įn. *vīrv*. Telšiškių patarmėje ši skirtumą dar paryškina balsių asimiliacija, plg. vns. vard. *bĕtĕs*, *pōšĕs* : dgs. gal. *bitis*, *pūšis* (Girdenis, 1994b, 9; plg. 1995, 132). Akmenės šnektose žodžio galo *e*, *i* ir *o*, *o* opozicija nėra nuosekliai išlaikoma. Asimiliacija (ypač balsio *e*) dėl latvių kalbos įtakos (plačiau žr. § 16) negali labai sustiprinti minėtos ypatybės. Čia gausu variantų: dgs. vard. *vĕšĕ* / *vīsĕ* / *vīsĭ*; *kĕlĕ* / *kīlĕ* / *kīlĭ*. Išgirdus tariant: *bĕtĕs* / *bitĕs* / *bitĭs*, be konteksto kartais nėra aišku, kokia žodžio forma pavartota. Daugiau pavyzdžių:

šĕšĕ – *šĕšĕ* – *šĕšĭ*

sĕnĕ – *sĕnĕ* – *sĕnĭ*

gĕrĕ – *gĕrĕ* – *gĕrĭ*

kĕlĕ – *kĕlĕ* – *kĕlĭ*

Kairiuosius variantus galima aiškinti pagal *e e* „dėsni“ (žr. § 17). Dešinėje esantys daugiskaitos vardininko pavyzdžiai sutampa su esamojo laiko 2-ojo asmens (*gĕrĭ*, *kĕlĭ*) formomis. Centre nurodytos tipinės žemaitiškos lytys (deja, palyginti retai vartojamos). Vairuoja ir *u*, *o* tarimas: vns. įn. *vīrv* / *vīrv*. Antrasis variantas beveik sutampa su dgs. kilm. *vīrv*. Taigi *e*, *i* ir *o*, *o* opozicija žodžio gale ne visada atlieka distinktyvinę funkciją; plg. dėsningas šiaurės žemaičių lytis *gĕrĕ* „geri“ ≠ *gĕrĭ* „(tu) geri“; *dūmv* „dūmu“ ≠ *dūmv* „dūmu“ (Jasiūnaitė, 1993, 21).

Siaurieji *i*, *u* būdingi galūnėms, kilusioms iš ilgųjų **ū*, **ī*, pavyzdžiai, dgs. gal. *āks*, *āvis*, *bitis*, *vīrus*, *kvēičiūs*; es. l. 2 a. *gĕrĭ*, *kĕlĭ*. Kitų formų galūnėse gali būti tiek platusis, tiek siaurasis balsis, pvz.: vns. vard. *ākĕs* / *āks*, *āvĕs* / *āvis*; dgs. vard. *gĕrĕ* / *gĕrĭ*, *kĕlĕ* / *kĕlĭ*. Nėra visiškai aišku, kurios lytys vyrauja. Galima manyti, kad vns. vard. *ākĕs*, *āvĕs* ir dgs. vard. *gĕrĕ*, *kĕlĕ*, *šĕšĕ*, *sĕnĕ* yra šiek tiek dažnesnės, tačiau tai tolimesnio statistinio tyrimo dalykas.

§ 19. Žodžio galo *e*, *i* ir *o*, *o* tarimas tose pačiose morfemose daugeliu atvejų priklauso nuo to, kokio pakilimo laipsnio balsiai yra prieš žodžio galą. Tiriamajoje šnektose po aukštutinių balsių linkstama tarti *i*, *u*, *o* po žemutinių – *e*, *o*, pvz.: *mīņkīlĭ* ~ mīnklyti, bet *mālr* ~ māliti, *lasīsv* „lasysiu“, bet *gōlsv* „gulsiu“. Tai progresyvinė asimiliacija, kurią bene pirmieji pietų žemaičių paribyje (apie Paplę, Trýškius, Laūko Sōdą) pastebėjo ir aprašė Petras Skirmantas ir Aleksas Girdenis (1972). Akmenės apylinkėse užrašyti pavyzdžiai:

a) (bendratyse) *dūlkīntĭ* ~ dūlkinti, *prašīv* ~ prašyti, *nukūlstīv* ~ nukūlstyti, *žūv* ~ džiūti, bet *kōltĭ* ~ kultiti, *žāutĭ* ~ džiauti, *nĕrv* ~ nĕrti;

b) dgs. vard. *išpīntĭ* ~ išpinti, *krīkštĭtĭ* ~ krīkštėti, *sūmīntĭ* ~ suminti, bet *lōņgōutĕ* ~ langūoti, *āpāutĕ* ~ apauti;

c) vns. vard. *tĕisībĭ* ~ teisybė, *galībĭ* ~ galybė, *mamīv* ~ mamytė, *bulbīnĭ* ~ bulbynė, *darbīnīņkĕ* ~ darbininkė, bet *dōlkr* ~ dūlkė, *putrālāk* ~ putrālakė „veidas“; vns. kilm.

tīviskīs ~ *tēviskēs*, *iš ūkīs* ~ *iš ūkēs*, *pri nīkštīs* ~ *pri nīkštēs* „prie nykščio“, bet *dōlks* ~ *dūlkēs*, *šāks* ~ *šākēs*; dgs. vard. *skrīnis* ~ *skrynēs* „skrynios“, *žmūonis* ~ *žmōnēs*, bet *spōggōuls* ~ *spañguolēs*;

d) būt. k. l. 3 a. *pagīdi* ~ *pagýdē*, *ignībi* ~ *ignýbē*, *nustūmi* ~ *nustūmé*, bet *bāde* ~ *bādē*, *rāiz** ~ *rāizē*;

e) vns. gal. *skrīni* ~ *skrynē*, *miņki* ~ *miņkļē*, bet *bōlbe* ~ *būlbe*, *kāte* ~ *katē*;

f) vns. īn. *su rīksti* ~ *su rīkšte*, bet *sū katē* ~ *su katē*;

g) es. l. 1 a. *nesirīštū* ~ *nesirýžtu*, *īkišū* ~ *īkišu*, *ūškarū* „užkurui“, *īdurū* „īduriu“, bet *vēizō* ~ *vēizu* „žiūriui“, *īšlakō* ~ *īšlaku*, *grēžizō* „grēžiu“; būs. l. 2 a. *būs** „būsiu“, *dārīsu* „darysiu“, *aplukšs** „aplankysiu“, *sumdīs** „samdysiu“, bet *vēlks** „vilksiu“, *kāls** „kelsiu“, *nukārš** „nukaršiu“.

Gana nuosekli *ei*, *ou* asimiliacija, pavyzdžiai: *vīrūy* „vyruui“, *segīējūy* „segėjui“, bet *dāržōy* „daržui“, *wakarōy* „vakarui“, *muštījs* „muštis“, *prisirītījs* „prisirytis“, bet *krautēis* „krautis“, *gōltēis* „gultis“.

Užrašyti tik keli *-i* / *-e* ~ *bk* -*ia* ir *-is* / *-es* ~ *bk* -*es* atvejai³²: vns. gal. *par sīči* ~ *par týčiā*, *i bāznīči* ~ *i bažnyčia*, dgs. gal. *skrīnis* ~ *skrynēs*, *ūpis* ~ *upēs*, *brūknis* ~ *bruknēs*.

Tektuose progresyvinės asimiliacijos pavyzdžių gana daug, bet vis dėlto tai nėra nuosekli opozicijų neutralizacija: dažnai dėl šios asimiliacijos atsiranda tik uždaresni tų pačių fonemų *e*, *o* alofonai.

§ 20. Akivaizdu, kad tiriamojoje šnekoje linkstama derinti *v i s o ž o d ž i o* balsius. Pasak Petro Skirmanto ir Alekso Girdenio (1972, 94), tai savotiškas artikuliacijos „programavimas“, būdingas visiems šiaurės žemaičiams telšiškiam. Visas žodis tariamas taip, kad burmos prasizojimo ir liežuvio pakilimo laipsnis nuo artikuliacijos pradžios iki galo liktų maždaug vienodas. Pavyzdžiui, deminytinėje priesagoje *ei* (apie ją žr. § 11) tokiuose žodžiuose, kaip vns. naud. *ratēļū*, vns. īn. *ratēļō* balsis *e* prieš minkštąjį priebalsį siaurėja rečiau, o pvz.: *pušīnēļū* *pušīnēļūy*; *pušīnēļō* – kur kas dažniau. Daugiskaitos galininko formos *gīvalēļus*, *riitnēļus* yra dėsningesnės negu *wakarēļus*, *drābužēļus*, *pāgalēļus*. Taigi, kai žodžio pradžioje eina uždarieji balsiai, *e* susiaurėti yra lengviau, ypač kai greta yra minkštasis priebalsis.

Net *a* prieš siauruosius balsius yra daug siauresnis ir uždaresnis, beveik *a³³* (plg. Skirmantas, Girdenis, 1972, 94), pavyzdžiai: *kādāgis* ~ *kadagys*, *lāzdīns* ~ *lazdynas*, *gaspādūō^{ωs}* ~ *gaspādūris* „šcimininkas“, *āpāčūō* ~ *apačio(jē)*, *klāidūōs* ~ *klaidōs*, *vāstīti* ~ *vaistīj*, *pākrāstīē* ~ *pakraštē(jē)*, *pastātīs* ~ *pastatytas*, *māitī* ~ *matyti*, *vārītī* ~ *varyti*, *dārīs** ~ *darysi*, *gānīs* ~ *ganys*, *prāšīs* ~ *prašys*, *gālīētōm* ~ *galētum*. Dėsningai siaurėja iš

³² Priežastis galėtų būti ta, kad Akmenės šnekoje (ypač Paplėje) galūnėse gali būti išlaikomas atvirasis balsis *e*, pvz.: *wāļšē* ~ *valdžā*, *rējē* ~ *reja*, *ēglēs* ~ *eglēs*, *dōlkēs* ~ *dūlkēs*. Ši sena ypatybė Žemaičiuose baigia išnykti. XVIII a. atvirajai *e* dar vartojo kretingiškiai (Girdenis, 1980, 112). Šiandien minėtoje patarmėje sporadiškai pastaiko tik šio baltio relikty (Jasiūnaitė, 1993, § 47 ir 26 išn.). Atvirasis *e* yra fiksuojamas pavienėse telšiškųjų šnektose, pavyzdžiui, Žemalčių Kalvarijoje (Girdenis, 1972), Nevarėnuose (Juškaitė, Girdenis, 1974).

³³ Šis garsas gali būti tariamas ir po siaurųjų balsių, ypač atvirame žodžio gale, pavyzdžiui, *šūoksne* ~ *šūksena*.

abiejų pusių veikiamas *a*, pvz.: *prīšākīs* – *prīšākys* „priešakis“, *sūrmaīš* – *sūrmaiš*, *im-
αīštr* – *įmaišyta*, *nustāittr* – *nustatyti*, *īšmāitīnttr* – *išmaitinti*.

§ 21. Taigi tiriamajai šnekta būdinga: 1) labai nuosekli balsių (ypač *e*) asimiliacija; 2) *e* prieš siauruosius balsius asimiliuojasi nepriklausomai nuo kirčio; 3) pagal liežuvio pakilimą linkstama derinti viso žodžio balsių artikuliaciją.

Esama nuomonių (plg. Grinaveckis, 1994, 89), kad tai išskirtinis tarmės pakraštys, turintis vokalizmo ypatybių, kurių nėra kitose šiaurės žemaičių šnektose, bet stebėjimai tai patvirtina tik iš dalies. Nekelia jokių abejonių tik tai, kad *e* gali siaurėti pagal latvių kalbos vokalizmo dėsnius (ypač šiaurruytinėje šnektoje dalyje)³⁴ ir kad formos su susiaurėjusiu *e* dažnai išstumia dėsningas žemaitiškąsias lytis ir įsitvirtina visoje paradigmoje³⁵.

THE PECULIARITIES OF VOWEL ASSIMILATION OF THE DIALECT OF AKMENĖ

Summary

The article deals with the peculiarities of vowel assimilation characteristic of an eastern dialect of North Žemaitian. The dialect investigation focuses on its center – Akmenė, and principal points: Papilė, Sablauskiai, Alkiškiai, Kivyliai, Klykoliai, Vegeriai. This is a typical Žemaitian dialect closely related to that of Tirkšliai.

The characteristic features of the Akmenė dialect vocalism are as follows: 1) the vowel (most of all the *e*) assimilation is especially regular; 2) the *e* vowel before closed vowels is assimilated regardless of the stress position; 3) according to the rise-level of the tongue it is inclined to coordinate the articulation of all the vowels in the word.

The above area is sometimes treated as an exclusive edge of the said dialect with characteristic vocalism which cannot be found in other North Žemaitian dialects. This sort of suggestion might have been induced because of the existing assimilation rules of Latvian (in particular the north-east part of the dialect). Besides, the forms with closed *e* supplant the natural Žemaitian forms and consolidate throughout the entire paradigm.

LITERATŪRA

- Atlasas*, 1982 – Lietuvių kalbos atlasas (ir žemėl.). T. 2: Fonetika. Vilnius: Mokslas.
Babickėnė Z., 1991, Regresyvinė balsių asimiliacija kretingiškių šnektoje. – LKK 29 15–25.
Bielenstein A., 1892, Die Grenzen des lettischen Vokstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13 Jahrhundert. St. Petersburg: Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
Būga K., 1923, Ylakių apylinkės šnekta. – Tauta ir žodis, kn. 1, 372–375.
Clements G. N., Sezer E., 1982, Vowel and Consonant Disharmony in Turkish, the structure of phonological representations. Part 2 / Ed. by Harry van de Hulst, Norwal Smith. Dordrecht, Cinnaminson: Foris Publications, 213–255.
Cekmons V., Girdenis A., 1995, Baltų *ž labializacijos motyvai bei sąlygos lietuvių kalbos tarmėse. – VII Starptautiskais baltistu kongress: Referātu tēzes. 1995 g. 13 – 15 jūnijā. Rīga: Latvijas valodas institūts, 20–21.
Endzelīns J., 1951, Latviešu valodas gramatika. Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība.
Girdenis A., 1962, Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje. – Kalbotyra, t. 4, 141–150.
Girdenis A., 1967, Mažeikių tarmės fonologinė sistema: Filol. m. kand. disertacija (rankraščio teisėmis). Vilnius: VU.

³⁴ Latvių kalbos (ypač fonetikos) įtaka būdinga visai tiriamajai šnekta; plg. Jonaitytė, 1967, 173, kur teigiama, kad labiausiai paveikta yra palatvės vakarų aukštaičių morfologija.

³⁵ Autorė dėkoja prof. A. Girdeniui, dr. I. Mažulienei, doc. P. Skirmantui ir doc. B. Stundžiai už patarimus ir kitokią pagalbą.

- Girdenis A.*, 1971, Mažeikių tarmės fonologinės sistemos apžvalga. – *Baltistica*, t. 7 (1), 21–31.
- Girdenis A.*, 1972, Atvirasis e vardušikių (kalvariškių) vardažodžio galūnėse. – *Kalbotyra*, t. 24 (1), 97–100.
- Girdenis A.*, 1980, Dėl vieno prielinksnio formos XVIII a. šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje. – *Baltistica*, t. 16 (2), 111–116.
- Girdenis A.*, 1981, Hierarchinė šiaurės žemaičių tarmės klasifikacija. – *Baltistica*, t. 17 (1), 42–51.
- Girdenis A.*, 1983, Šis tas apie mažeikiškių tarmę. – Mūsų kalba, Nr. 2, 37–38.
- Girdenis A.*, 1994a, Kodėl vis dėlto *Mežižiai*? – Gimtoji kalba, Nr. 4–5, 40–41.
- Girdenis A.*, 1994b, Žemaičių savarankiškos raidos pradžia. – *Baltistica*, t. 28 (2), 5–20.
- Girdenis A.*, 1995, Teoriniai fonologijos pagrindai. Vilnius: Petro ofsetas.
- Girdenis A., Kubiliūtė-Kliukienė R.*, 1982, Regresyvinis priebalsių palatalizacijos poveikis balsių spektrui šiaurės žemaičių tarmėje. – *Kalbotyra*, t. 33 (1), 30–38.
- Girdenis A., Piročkinas A.*, 1977, Jonas Jablonskis – dialektologas. – *Kalbotyra*, t. 28 (1), 29 – 39; 1978, t. 29 (1), 19–28.
- Girdenis A., Zinkevičius Z.*, 1966, Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra*, t. 14, 139–147.
- Grinaveckene, Senkus*, 1972, – Гринявецкене Е. Й., Семкус Ю. Ю. [Rec. kn.:] Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija. Vilnius: Mintis, 1966. – Балто-славянский тarmių сборник. Москва: Наука, 409–415.
- Grinaveckis V.*, 1973, Žemaičių tarmių istorija: Fonetika. Vilnius: Mintis.
- Grinaveckis V.*, 1991, Lietuvių tarmės: Fonetika, morfologija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis institutas.
- Grinaveckis V.*, 1994, Apie šiaurės žemaičių Akmenės tarmę. – *Kalbotyra*, t. 43 (1), 89–90.
- Jablonskij*, 1896 – Яблонский Ив. По поводу приложения къ отчету А. Л. Погодина о его поѣздѣхъ въ Ковенскую губернию. – Живая старина, т. 1, 123–130.
- Jasiūnaitė B.*, 1993, Šiaurės žemaičių kretingiškių pietinių šnektų ir rytų aukštaičių uteniškių fonologinių sistemų lyginimas: Humanitarinių m. dr. ... disertacija. Vilnius: VU.
- Javnis*, 1898 – Явнисъ К. Поневъжские говоры литовскаго языка: Продолженіе. – Памятная книжка Ковенской губерніи на 1899 годъ. Отд. 4. Ковна: Типогр. Губернскаго Правленія.
- Javnis*, 1908–1916 – Явнисъ К. Грамматика литовскаго языка. Литовскій оригиналь и русскій переводъ. Петроградъ: Типогр. Императорской Академіи Наукъ.
- Jonaitytė A.*, 1967, Latvių kalbos poveikis palatvės vakarų aukštaičių šnektų gramatinei sandarai. – *LKK* 9 171–182.
- Juškaitė T., Girdenis A.*, 1974, Tas pats ir Nevarėnuose. – *Kalbotyra*, t. 25 (1), 93–94.
- Kliukienė R.*, 1986, Tembrinė koreliacija ir priebalsių spektrinės ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje. – Jaunųjų filologų darbai, t. 2, 133–139.
- Kliukienė R.*, 1992, Šiaurės žemaičių konsonantizmo akustinės ir audicinės ypatybės: Filol. m. kand. ... disertacija. Vilnius: VU.
- Pabrėža J.*, 1983, Tarmių turtai. – Pergalė, Nr. 11, 172–174. [Rec. kn.:] Lietuvių kalbos atlasas. T. 2: Fonetika. Vilnius: Mokslas, 1982.
- Remenytė I.*, 1992, Centrinės šiaurės žemaičių tarmės prozodija: (Instrumentinis ir sociolingvistinis tyrimas): Filol. m. kand. ... disertacija. Vilnius: VU.
- Rokaitė B.*, 1961, Kai kurie nauji žemaičių dounininkų tarmių fonetikos dalykai. – *LKK* 4 141–155.
- Rudzite M.*, 1993, Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. Rīga: Zvaigzne.
- Skarmanas P., Girdenis A.*, 1972, Progresyvinė balsių asimiliacija pietinėse „dounininkų“ šnektose. – *Kalbotyra*, t. 24 (1), 91–96.
- Šiurkutė-Čekanauskienė E.*, 1968, Klykolių (Akmenės raj.) tarmės aprašas: Dipl. darbas. Vilnius: VU.
- Vitkauskas V.*, 1963, Dėl regresyvinės balsių asimiliacijos kai kuriose šiaurės rytų žemaičių dūnininkų tarmėse. – *LKK* 6 269–273.
- Vitkauskas V.*, 1975, Nauji balsių asimiliacijos faktai Kuršėnų šnektose. – *Kalbotyra*, t. 26 (1), 81–85.
- Zinkevičius Z.*, 1966, Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija. Vilnius: Mintis.

Vilniaus universitetas
Eksperimentinės kalbotyros katedra

Įteikta
1995 m. kovo 12 d.